

Ванда ЧАЙКОВСЬКА

ПРИЯТЕЛІ ІЗ «ГНІЗДОВ'Я БОРИСА ТЕНА»

У статті на основі спогадів та листів Валерія Шевчука та Євгена Концевича описується багаторічна дружба двох письменників, розкривається суголосність їх естетичних принципів як фундаторів Житомирської школи прози.

*Хочу прийти до тебе з добрим, тихим словом,
як приходив не раз, і не сто, і завжди відчуваю
при цьому тепле і немеркне світло приязні,
адже через те, що те світло існувало,
ми й змогли в цьому світі залишитися собою,
хоч і нас молотили по голові – де вже правди діти...
(Із листа Валерія Шевчука до Євгена Концевича
від 25.XII 2008 року)*

Валерій Шевчук познайомився з Євгеном Концевичем у 1957 році. У своїй автобіографічній оповіді-есе «На березі часу. Мій Житомир. Світ перед очима. Пошкілля» (2009 р.), де Євген виступає одним із головних героїв книги, бо йому присвячується цілий розділ під назвою «Письменник із гніздов'я Бориса Тена», він так пригадує свій перший візит у садибу Концевичів: «Привів нас до нього Василько Хомичевський, син Бориса Тена, і ми побачили в маленькій кімнатці цілком лежачого хлопця із шляхетними рисами обличчя, який говорив доброю літературною українською мовою, і якось одразу відчули поміж себе людське погодження, яке з'являється часом між людьми без будь-яких силових спонук, а на рівні, можливо, біологічно-психічному. Отак, буває, глянеш на людину і миттю пізнаєш: це твій брат, глянеш на іншу – і з душі верне, глянеш на третю – ні те, ні се; бувають позиції й проміжні. Тут відбулося щось подібне» [3, с. 366]. У своїй післямові до книги Євгена Концевича «Дві криниці» Валерій Шевчук додає: «...того першого разу і в усі наступні наші зустрічі вмів себе вести так, ніби в нього немає ніякої біди і хвороб, а просто в нього така манера – приймати гостей лежачи. За своє життя я не зустрічав світлішої особистості, яка ще, окрім усього, із власної мужності не творила міта, а вперто жила наперекір усім нещастям, гризотам, нестаткам, а то й відвертому цькуванню. Отже, погодженість між нами виникла відразу тим більше, що Євген виявився паперопсувачем, як і ми» [4, с. 189].

Таким чином, уже більше ніж 50 років їх зв'язує велика дружба, якою обидва надзвичайно дорожать. А між собою жартують: «Наше

найбільше досягнення – що ми не перегризлися...».

Тільки їм відомий глибокий підтекст звертань між собою. Брати Шевчуки називали Концевича «графом», можливо, тому, що той любив повторювати: «Я люблю приймати гостей лежачи». Євген же у листах до Валерія називав його «Валяу», а при зустрічах «Валерка». Історію прізвиська «Валяу» Шевчук описує в спогадах про Житомир. Воно пішло від брата Анатолія, який вчив німецьку мову і повторював: «Ернст Валяу», «Ернст Валяу», а потім раптом співвідніс сказане із ім'ям Валерій і вражено вигукнув: «О- це ти Валяу!». Так воно до нього і пристало. Далі Валерій пише: «крім брата, засвоїв його наш пізніший приятель Євген Концевич, звертаючись до мене так і в листах, навіть досі так називає, хоч брат це покинув. А той загадковий Ернст Валяу був якимсь німецьким комунякою...» [3, с. 117].

Існує між Шевчуком та Концевичем певний неписаний кодекс дружби: ніколи не обговорювати питань Концевичого фізичного стану і ніколи не ображатись за довгу листовну або якусь іншу помилку чи перерву у відвідинах.

Але була традиція, яку Шевчук ніколи не порушував: він обов'язково з'являвся у Концевича в серпні, коли дозрівали груші-бери, якими любив ласувати. Якщо ж з якоїсь причини йому не вдавалося приїхати із Києва, то до Києва приходила посилка із фруктами, на що Валерій теж реагував з гумором: «Яблука дійшли до мене збережені абсолютно, про що свідчить оскома, яка лежить на зубах і зараз, хоча від останнього спожиття яблук вже проминуло кілька годин» [3, с. 401].

Із листування між Валерієм Шевчуком та Євгеном Концевичем, значна частина його за 60-і роки увійшла до книжки «На березі часу. Мій Житомир» ми довідуємось, що Шевчук не любив бути сентиментальним. В одному із солдатських листів 60-их років, написаних із Заполяр'я, він навіть просить, щоб Євген його не підбадьорював: «...я проситиму тебе (для нормального дальшого листування): ніколи не підбадьорюй мене. Це мене гнітить. Пиши новини, пиши про себе...» [3, с. 388], а в коментарі до цього листа Валерій додає: «Я не бажав, щоб Євген мене підбадьорював, посилаючись на своє куди гірше від мого становище. І це також зрозуміло: треба було не розжалоблюватися, а встановлюватися. Зрештою, співчуття жило мої важкі настрої, а це знесиловало. Однак, як друг, Євген не міг чинити інакше, бо, попри свою виняткову мужність, був м'якого серця, принаймні не мав тієї жорсткості, що я» [3, с. 388]. В одному із листів Валерій Шевчук зауважує: «Єдине, що мене тривожить: в тобі не відчувається злості. Ти надто добродушний: чого ти не лаєш всіх і все?...» [3, с. 395].

Жорсткість, про яку пише В. Шевчук, виявлялась у тому, що

вони з братом насідали на Євгена, стимулюючи до творчості, критикували його лінощі, особливо відвертали від гумористичного напрямку у творчості, настійно агітували Євгена за перехід у серйозну, «без, так би мовити, блягузкання, писану сучасним стилем, а не цим провінційним, архаїчним» [3, с. 378].

У своєму спогаді «Мої документи. Мій перший літературний досвід» Євген Концевич зізнався, що той перший гумористичний літературний досвід у «Першому снопі» «мало не назавжди загнав мені в душу холодні зашпори й відразу до писання, особливо гуморесок», а Валерій Шевчук дуже в'їдливо шпетив мене за ковн'якізм» [3, с. 371] .

«Бували часи, – пригадує Валерій, – коли Євген переді мною закривався...очевидно, це й була реакція на нашу надмірну на нього наступальність – самооборона» [3, с. 385]. Такий тиск на Концевича він пояснює так: «...бо ми хворіли тоді на молодечий максималізм, відтак кожен хотів, щоб ближній був подібний до нього. В Євгена ж цього максималізму було найменше, він був найделікатніший серед нас чи інших, не тис, а ми, признаюся у цьому гріху, таки тисли, при цьому безкомпромісно. Тис на нього Борис Тен, тисли кияни-шістдесятники, а він... хотів бути собою. І собою він став, хоч, може, не в такому вимірі, як нам того хотілося б» [3, с. 384] . Коментуючи пізніше цього листа, Шевчук навіть розкаюється у своїх докорах приятелю, «що прибив на корені гумористичний талант Є Концевича» [3, с. 378], але йому хотілося, щоб безперечний талант Концевича «збувся найвищою мірою». Тому і в критиці на оповідання свого друга він особливо вимогливий. Надзвичайно показовим є відгук Валерія на «Дві криниці» Концевича. Він об'єктивний, вказує на слабкі оповідання, особливо ті, що потребують шліфовки, вживає відверті слова, наприклад, «ідіотський кінець», «фальшиве» і т.д. В. Шевчук оцінює збірку з точки зору початкуючого автора, тобто малої літератури, вважаючи її успіхом, але з боку майстра – великої літератури – бачить недоліки . Безперечно, Валерій відчуває можливості Євгена, тому не намагається його захвалювати, рекомендує йому читати Стефаніка, Борхерта, Хемінгуей. «Ти можеш взяти суворим реалізмом. Це тобі вдається...Тобі не личить багатослівність, обрізуй зайві слова безпощадно» [3, с. 403-404]. Отже, вони не лукавили один з одним, бувало, «різали правду в очі».

І хоч зараз Євген Концевич і заперечує будь-який на себе вплив, все ж у ті 60-і роки Валерій Шевчук великою мірою визначав його естетичний смак, про що Євген у своїх листах до Валерія зізнався: «Ти згадай, що я писав раніше і під чийм впливом написав оці надруковані етюдики. І взагалі: хіба ти не помічаєш змін навіть у моєму образі мислення [3:428].

Цікавим є твердження Шевчука про те, що Концевич перебував між трьох вогнів: з одного боку, дещо конформістський вплив Бориса Тена, з іншого – опозиційний – від київської інтелігенції, що його навідувала, і третій – естетський, від нас з братом [3, с. 383].

У своєму інтерв'ю Григорію Цимбалюку, упоряднику другого збірника Житомирської школи прози під назвою «Житомирський феномен», Валерій Шевчук зауважив, що її початком треба вважати 1957 рік, коли вони з братом Анатолієм познайомилися з Євгеном Концевичем, «відтоді наші літературні шукання стали погодженими й поступово почала вироблятися та спільна платформа на базі модернізму, що її можна назвати неореалізмом» [5, с. 9], «ми цілковито відкидали соцреалізм, як естетичний метод» [3, с. 383], «ми виростили із заперечення тоталітарної естетики» [3, с. 382]. При з'єднанні наших поетик: його (Концевича – В.Ч.), мого брата й моєї і витворилося те явище, що його тепер звать Житомирською школою прози – це був неореалізм, цілком суперечний казенному соцреалізму [3:378]. А ще індивідуалізм (як філософія модернізму) та екзистенціалізм. Крім того, Валерій Шевчук декларував принцип дружніх стосунків на основі відвертості й чесності, без компліментарних вихилясів [3:396].

У коментарі до надрукованої новели «Дзеркало» Валерій Шевчук згадує, що «Євгенові запроглося стрибнути у воду в одному із найчудовіших місць на Тетереві, але річки він не знав, як вони, хлопчачки, котрі там виростили. Але дивна річ – доля. Євген прийшов, щоб скалічити, туди, де жили ми, брати Шевчуки, сам будучи з протилежного кінця міста, щоб дістати оте важке каліцтво, і разом з нами закласти початки Житомирської школи прози» [2, с. 109-110].

Стосовно твердження, що не можна причислювати до Житомирської школи письменників, які в Житомирі не живуть, Валерій схиляється до думки Є. Концевича: «місце народження й виросту має вирішальне значення для формування особистості а тим паче митця, передусім письменника, який власну, скажемо так, гумосну систему (чи основу) здебільшого має й тримає усе життя саме в місці своєї появи на світ, і це, як на мене, істина непереступна.

Наприклад, мій Житомир і Житомир Є. Концевича різні, бо ми маємо різну гумосну основу, але мій Житомир і Житомир мого брата подібні, бо гумосна основа в нас тождана. Є. Концевич, живучи цілий вік у Житомирі, основні теми для своїх оповідань брав усе-таки з млинишанського життя, а я, живучи переважно в Києві, основні теми із сучасного життя брав такі житомирські. Отож не має жодного значення, де живе письменник, а має значення, де його корені і чи він ті корені в своїй творчості згубив (або порвав), чи вони й далі женуть у його тіло рідні соки [3, с. 365].

Цікавою є відповідь Валерія Шевчука: «...і він, і мій брат Анатолій, і я кожен створював свій художній світ, автентичний, не тільки впливаючи один на одного. Але певною мірою відштовхуючись, щоб не стати знову-таки епігонами. Але це не заперечувало і нашої однодумності, яка творилася не тільки через взаємне читання, критику чи обговорення творів навзаєм, але й в численних літературних розмовах, яких провели ми безліч, – того не підрахувати [3, с. 430].

Ті пристрасні розмови, численні життєві історії, які вони розповідали один одному, згодом лягали в основу художніх творів. Так, сюжет іронічно-готичної повісті Валерія Шевчука «Двері навстіж», як засвідчує дарчий надпис автора на журналі «Кур'єр Кривбасу», був оголошений у дворі Євгена Концевича. Вони сиділи у садку, і тут Анатолій Шевчук розповів любовну історію, яка трапилася з одним із місцевих письменників, який у телефонній розмові з ним нарікав на свою дружину. Анатолій запропонував кожному обіграти цей сюжет і написати твір. Досі поки що вдалося це зробити лишень Валерію.

А експресіоністична новела «Дзеркало», включена Шевчуком до книги «На вступі до храму: моя рання проза», опублікована у «Кур'єрі Кривбасу» за 2003 рік присвячена Євгену Концевичу, власне, це твір про нього. В основу покладено пережиту Євгеном любовну історію.

У товаристві Шевчука-Концевича панував дух дотепів, жартів, гумору. Частина листів теж витримана у жартівливому тоні. В одному із них він буквально пише: «Навіщо бути серйозним, коли можна ним не бути?», «Серйозність – це ознака старості, а я ще не хочу старіти», або: «Я жاخлавно не люблю поважних людей, бо з ними нудно, тому пишу безалаберні листи... [3, с. 399].

Крім того, що Шевчук «тис» на Концевича, вимагаючи більшої продуктивності, у своїх листах із війська він з приводу його «лінощів» жартував, вдаючись до карколомних силогізмів на кшталт: «можеш мене порадувати черговим своїм листом, в якому сповістиш мені про свою лінь. Лінь – це святе почуття, воно завжди облагороджує людину; злочинець ніколи не буває ледачим, коли ж він ледачий – це механістично заперечує його як злочинця. Отже, я можу подивитися на тебе, як на людину, яка не може стати злочинцем, а раз так, ти – порядна людина, а коли твоя порядність очевидна, ти – хороша людина, а раз ти хороша людина, то чому б з тобою не листуватись? Звідси виходить, що я листуюся з тобою тому, що ти ледачий, а ти не листуєшся зі мною тому, що ти ледачий. Весь цей мій силогізм зводиться до того, до чого зводяться математичні маніпуляції, тобто $0 = 0$. В перекладі на математичну логіку це можна записати формулою:

$A = B$, бо $B \notin V$, а раз $V \notin B$, то $B \in \Gamma$, а раз $\Gamma = D$, то і $A = D$. Але A заперечує B , істина $B \notin V$, а раз $V \notin B$, то $B \in \Gamma$. Отже, $A = 0$, бо істинність його сумнівна, а раз ми сказали, що $A = D$, то $D = 0$.» [3:390].

Лише Валерію Шевчуку, з його почуттям гумору, дано було так дотепно і умісно відреагувати на Концевичів черговий жарг із своєю візитівкою, у якій ключовою фразою була така: «двічі розлучений, тричі одружений, за що нагороджений орденом «За мужність» аж III ступеня». Валерій не забарився з відповіддю: «Я тільки раз був одружений і не розлучався, за що одержав ордена Ярослава Мудрого не III, а V ступеня" (Із листа Валерія Шевчука до Концевича за 2007 р.22 серпня).

Євген Концевич – ретельний читач Шевчукових творів. Щоправда іноді жартує, що стільки прочитати не може, скільки Валерій написав. Але читає, коли прагне врівноважитись, коли хоче зволожити живого водою те в собі, що нестерпно сушить голову й серце, а часом «читаю без будь-яких високих замашів, якраз приземлено; скажімо, негайно потрібна фахова довідка чи консультація – якась синонімічна словесна затикачка, у словниках не знаходжу, а добре пам'ятаю, що десь отам, на отій приблизно сторінці, у Валерія Шевчука я щось подібне надбибував, і неодмінно знайду, як у рятівній шухляді бардачка, уважно тільки треба пошукати...

Трапляється зі мною ще й таке: тоді, коли завал, коли не вкладаюся в часі, а треба поспішати, бо чекають, чи щось у цьому дусі – я раптом беру та й кидаю все достобіса... і починаю або клеїти поштові конверти чи пошарпані книги, або беру та й читаю собі вкотре вже якусь з милих моїй душі Шевчукових речей... І тоді всюди вкладаюся, всюди встигаю, і зовсім нікуди не треба поспішати... [1, с. 130-131].

Знаючи цю особливість читання Концевича, Валерій Шевчук, підписуючи свою чергову видану книгу, застерігає: «Євгену Концевичу для повільного під настрої, але не ззаду наперед читання...» або «Концевичам для читання перед сном із відповідними умовисновками».

У Валерія Шевчука подібно до Концевича були подібні комплекси щодо своїх надрукованих творів. Як свідчить Шевчук, «я з інтересом ще читаю свої верстки, а надруковані тексти мені цілком остогидлі – твір стає ніби мертвий [3, с. 430]. Цю думку він висловлює у відповідь на бідкання Євгена «Надруковане мене не чіпає. Таке чуже і холодне, що навіть не віриться, що то я його писав» [3, с. 428].

Показовими є слова Євгена Концевича у відповідь на статтю, яку Валерій Шевчук написав для зібрання його творів «Дві

криниці»: Вони яскраво засвідчують значимість їх стосунків:

"Невимовно вдячний тобі за добре слово і людське тепло, воно зігріло мене й додало сил ще трохи шарпатися. І повір – це не просто слова, кажу цілком щиро. Ти не раз допомагав мені жити і вижити саме тоді, коли, здавалося, ніякого просвітку для мене вже нема. І це твоє післяслово прийшло до мене дуже вчасно" [4, с. 443].

Якщо іноді Шевчук запізнювався із вітальною листівкою на свято або день народження (він віддає перевагу листам, а не листівкам), то невдовзі компенсував свою затримку такими теплими словами у листі: «Скільки ми знаємось, завжди бажав тобі лише доброго, тож не вбиратиму цього в бажальні визначення, а нехай до тебе надійде від мене у твій день, у який ти вперше глянув на цей химерний, химерний світ мій енергетичний посилок звичайного людського тепла, яке завжди визначало нашу дружбу і ніколи, так справді ніколи, не гасло» (Із листа до Є. Концевича від 30 травня 2008 року).

Валерій Шевчук засвідчував, що їхня «багаторічна дружба була взаємно корисна, бо й він, Є. Концевич, і мені допомагав жити, особливо у важкі хвилини [3, с. 443].

Література:

1. Концевич Є. Тутешня кава / Євген Концевич. – Житомир: Полісся, 2000. – 238 с. – (Бібліотека журналу «Авжеж», ч. 26).
2. Шевчук В. Двері навстіж / Валерій Шевчук // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 168. – С. 108-117.
3. Шевчук В. На березі часу. Мій Житомир. Світ перед очима. Пошкілля / Валерій Шевчук.–Львів: СПОЛОМ, 2009. – 478 с.
4. Шевчук В. Про Євгена Концевича, письменника та людину / Євген Концевич. Дві криниці. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. – 191 с.
5. Шевчук В. «...Треба говорити не про 10, а про 50 років Житомирської школи...» / В.Шевчук // Житомирський феномен: Спецвипуск часопису «Світло спілкування» / За ред. Г. Цимбалюка та ін., Упоряд. Г.Цимбалюка. – Житомир: М.Косенко, 2007. – С. 9-12.

В.Т. Чайковская. Приятели из «гнездовья Бориса Тена»

В статъе на основании воспоминаний и писем Валерия Шевчука и Евгена Концевича описывается многолетняя дружба двух писателей, раскрывается созвучие их эстетических принципов как основателей Житомирской школы прозы

W. T. Tchaikowska. Friends from “Borys Ten’s Nest”

Dwelling on the reminiscences and letters of Valery Shevchuk and Eugen Kontsevich as the founders of Zhytomyr School of Prose, we make an attempt to describe their close friendship through the consonance of their aesthetic principles.